

FALSAFIY MUSHOHADAKORLIK VA BADIYYAT UYG‘UNLIGI

(Matnazar Abdulhakim she‘riyati misolida)

Rahimova Bekposhsha Bahodirovna,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri

filolograhimova726@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o‘zbek she‘riyatida falsafiy mushohadakorlikning o‘rni va uning badiiy ifoda vositalari bilan uyg‘unlashuvi Matnazar Abdulhakim she‘riyati misolida tahlil qilinadi. Shoirning “Majnunlar”, “Toshlar haqida she‘r”, “Mendan o‘zib borayotgan lochin” kabi asarlari asosida ramziy-majoziy obrazlar, metaforalar va istioralarning poetik funksiyasi yoritilgan. Tadqiqotda shoirning individual uslubi, hayot falsafasini ifodalashdagi o‘ziga xosliklari hamda zamonaviy lirikaning falsafiy-estetik qiyofasini boyitishdagi ijodiy hissi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Matnazar Abdulhakim, zamonaviy o‘zbek she‘riyati, falsafiy mushohadakorlik, badiiyat, ramziy-majoziy obraz, lochin, tosh, metafora.

Abstract. The article analyzes the role of philosophical reflection in contemporary Uzbek poetry and its integration with artistic expression, using the poetry of Matnazar Abdulhakim as a case study. Based on the poet’s works such as “Majnunlar”, “On Stones” and “The Falcon Surpassing Me” the study examines the poetic functions of symbolic and figurative imagery, metaphors, and hyperboles. The research highlights Abdulhakim’s individual style, his unique approach to expressing life philosophy, and his creative contribution to enriching the philosophical and aesthetic dimension of contemporary lyric poetry.

Keywords: Matnazar Abdulhakim, contemporary Uzbek poetry, philosophical reflection, artistic expression, symbolic-figurative imagery, lochin, tosh, metaphor.

Аннотация. В статье анализируется роль философского размышления в современной узбекской поэзии и его интеграция с художественными средствами на примере поэзии Матназар Абдулхакима. На основе таких произведений поэта, как «Маджнунтоллар», «О стихах о камнях» и «Сокол, обгоняющий меня», исследуются поэтические функции символических и образных фигур, метафор и гипербола. В работе выделяются индивидуальный стиль Абдулхакима, его особый подход к выражению жизненной философии, а также творческий вклад в обогащение философско-эстетического измерения современной лирики.

Ключевые слова: Матназар Абдулхаким, современная узбекская поэзия, философское размышление, художественное выражение, символические и образные фигуры, сокол, камень, метафора.

Zamonaviy o'zbek lirikasida falsafiy-estetik mushohadakorlik tobora kengayib, shakl va uslub jihatidan turfalikka ega bo'lmoqda. Bu yo'nalishdagi she'rlarda timsoliy obrazlilik bilan teran donishmandlikning tabiiy ta'sirchan hamda badiiy sintezi yorqin ifodasini topmoqda va har bir shoir ijodida o'ziga xos individuallik kasb etmoqda. Shu jihatdan, zamonaviy o'zbek she'riyatida alohida o'rin egallagan ijodkorlardan biri bo'lgan iste'dodli shoir, mohir tarjimon va publitsist, "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi" (1996), "Ofarin" mukofotining "Yilning eng yaxshi shoiri" nominatsiyasi g'olibi (2002) Matnazar Abdulhakim (1948-2010) lirik merosi ajralib turadi. O'zbek adabiyotida falsafiy mushohadakorlikning kuchayishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yaqqol sezila boshladi. Bu jarayonda Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Omon Matjon, Bahrom Ro'zimuhammad kabi ijodkorlar bilan bir qatorda Matnazar Abdulhakim ham o'zining teran falsafiy qarashlari, badiiy ifodadagi o'ziga xos uslubi bilan alohida ajralib turadi. Uning she'riyatida falsafa va badiiyat uyg'unligi o'zbek lirikasining estetik imkoniyatlarini boyitgan, inson ruhiyatini tasvirlashda yangi qirralarni ochib bergan.

Ma'lumki, Matnazar Abdulhakim lirik, publitsistik va tadqiqot xarakteridagi asarlari bilan keng jamoatchilikka tanilgan, badiiy va ilmiy tafakkuri chuqur, fikrlari teran hamda ifodasi ravon bo'lgan ijodkor edi. Uning she'rlarida yuksak estetik did, voqelik va kechinmalarni badiiy tarzda kashf etish qobiliyati yaqqol namoyon bo'lsa, ilmiy-ommabop maqolalarida adabiy merosni, ayniqsa, o'tmishdagi yozma badiiy qadriyatlarni chuqur anglab, ularni to'g'ri idrok etish qobiliyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Ilk ijodini XX asrning 80-yillaridan boshlagan shoir voqelikni falsafiy-badiiy kashf etish salohiyati, original ifoda tarzi va ramziy timsollari bilan adabiyotshunoslar va yetuk ijodkorlar nigohini o'ziga qaratdi. Shoir ijodi xususida A.Oripov, E.Vohidov, A.Obidjon, X.Davron, Sh.Matkarim, G.Ibodullayeva kabi qator ijodkorlar va H.Abdullayev, I.Yoqubov, D.Quronov, B.Karim, U.Hamdani, N.Jumaniyozova, H.G'ayipova, K.Abdusalomova kabi adabiyotshunos olim-u tadqiqotchilar yuksak fikrlarni bildirganlar.

Shoir ijodini o'rganishda ikki asosiy jihat ko'zga tashlanadi: birinchisi, hayot falsafasini obrazli ifoda qilishdagi yuksak badiiy mahorati; ikkinchisi, poetik tafakkurning milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda yangicha talqin etilishidir. Ayniqsa, uning she'riyatida metafora va istiora kabi badiiy vositalarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ramziy-majoziy obrazlar shoir mushohadalarini chuqurlashtirib, kitobxonni falsafiy o'y va izlanishlarga chorlaydi. Matnazar Abdulhakim she'riyatini zamonaviy o'zbek adabiyotida falsafiy mushohadakorlik va badiiy mahorat uyg'unligining yorqin namunasi sifatida ham e'tirof etilishi mumkin. Uning lirikasida shaxs va jamiyat, inson va tabiat, ruh va vujud o'rtasidagi munosabatlar falsafiy umumlashmalar asosida ifodalanib, o'ziga xos poetik qiyofada namoyon bo'ladi.

Matnazar Abdulhakim she'riyatida falsafa va badiiyat bir-birini to'ldiruvchi ikki asosiy unsurdur. Shoir voqelikni faqat tasvirlash bilan cheklanmay, balki uni

mushohada qiladi, uning ichki mohiyatini ochishga intiladi. Bunda ramziy-majoziy obrazlar, istioraviy vositalar va metaforalar katta ahamiyat kasb etadi. Shoirning fikrlash tarzi obrazli tafakkurga tayanib, voqelikni falsafiy idrok etish va uni badiiy ifodada mujassamlashtirishga yo'naltiriladi. Shu boisdan uning ko'plab she'rlari nafaqat lirik tuyg'u mahsuli, balki inson hayoti, ruhiyati va taqdiriga oid falsafiy mulohazalar majmuasi sifatida ham talqin qilinadi. Shoir ijodining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu metaforalarning keng va teran qo'llanilishidir. Adabiyotshunos Dilmurod Quronov fikricha, "Majnuntol obrazi lirik qahramonning ruhiy holatini, uning hayotiy falsafasini aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi"¹. Shoirning "Majnuntollar" she'rida tol obrazi an'anaviy tarzda oshiq timsoli sifatida emas, balki umuman inson hayotining ramziy ko'rinishi sifatida talqin qilinadi. Majnunlik tushunchasi shunchaki ma'shuqa yo'lida iztirob chekkan oshiqning holatini emas, balki insoniyatning iztiroblarini, orzu va umidlarini ham ifodalaydi. Bu she'rda tolning jilmasligi, uning befarqligi insonning taqdir oldidagi ojizligini, orzularining ko'pincha sarob bo'lishini anglatadi. Shoirning lirik "men"i tol obrazi orqali falsafiy haqiqatlarni ochib beradi, hayotda sabr va intizorlik, kutish va umid ko'pincha insonni sinovdan o'tkazadi, ammo bu sinovlar natijasida ruhiy poklanish yuz beradi:

"Ne-ne umid bilan ko'z tutdim,

Kutganlarim bo'ldi uvollar.

Men aqldan ozmay ketaman,

Majnun bo'lib qolasiz, tollar²".

Shoirning an'anaviy ramz va timsollarni yangicha falsafiy mazmun bilan boyitadi. Masalan, "tosh" so'zi ko'plab adabiyotlarda qattqlik, mustahkamlik,

¹ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

² Матназар Абдулҳаким. Жавзо ташрифи.-Тошкент: Шарқ, 2008.- Б.43.

sovuqlik ramzi sifatida ishlatilgan bo'lsa, Matnazar Abdulhakim uni muhabbat, nafrat, fidoyilik kabi qarama-qarshi tushunchalar ramziga aylantiradi. Shoir she'riyatida an'anaviy metaforalardan tashqari individual metaforalar ham ko'p uchraydi va ularda ijodkor dunyoqarashi, voqelikka estetik sub'ektiv bahosi va poetik mahoratining muayyan qismi aks etadi. Binobarin, "individual istioralarni shartli tarzda bir-birini izohlovchi qo'shaloq ko'chimlar deyish mumkin. Ularning denotativ (1-ma'no) va konnotativ (2-ma'no) ma'nolari o'rtasidagi aloqadorlik darajasi va miqyosi ijodkor izohining darajasi, miqyosi bilan belgilanadi"³. "Toshlar haqida she'r" asarida shoir urush yillarida xalqimizning matonati va jasoratini, insoniy mehr-muhabbatini, nafrat va g'azabini "tosh" timsoli orqali ifodalaydi. Bu bilan u an'anaviy ramzni yangi falsafiy talqin bilan boyitadi va o'ziga xos poetik mushohada yaratadi.

"Farzand dog'i sabab, tosh qotgan

Ona bunda unsiz chekar oh.

Bunda buyuk zafardan so'ylar

Inson zabon baxsh etgan bir tog'.

Bordir baxti, fojia va dardi

Shaksiz bunda har bitta toshning.

O'y-xayoli, yoniq qalbi bor

Har bir toshda haykaltaroshning.

Shu bois bu toshlar qoshidan

Ta'zim qilib o'tgay asrlar.

Zolimlarni toshbag'ir demang,

Toki toshlar og'rinmasinlar"⁴.

³ Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. Тошкент. -Б.50.

⁴ Матназар Абдулҳаким. Жавзо ташрифи.-Тошкент: Шарқ, 2008.- Б.42.

She'ning oxirgi ikki misrasi chuqur falsafiy ma'noga ega, aforizmga aylantiriladigan misralardir. Toshlar shafqatsizlik va zulmning guvohi sifatida namoyon bo'lib, insoniyatning adolatsizlikka bo'lgan munosabatini ramziy tarzda aks ettiradi.

Shoirning poetik tafakkurida, ayniqsa, lochin obrazi markaziy ramz sifatida tez-tez uchraydi. Lochin timsoli — insonning orzu va ulug'likka intilishi, erkinlik va jasoratga bo'lgan ishtiyoqi, ruhiy yuksalishining badiiy ifodasidir. Shoirning mashhur misralaridan biri lochin va qarg'alar obrazlari orqali insonning ezgulikka intilishi va unga qarshi turgan hasadkor kuchlar o'rtasidagi kurashni badiiy gavdalantiradi:

***“Lochin bo‘lib tug‘ildim, axir,
Shunqor bo‘lib keldim dunyoga.
Sizlarga hech yomonligim yo‘q,
Buncha qag‘illamang, qarg‘alar”⁵.***

Bu satrlarda lochin orzu, yuksaklik va ulug'lik ramzi bo'lsa, qarg'alar hasad, pastkashlik va mayda manfaat timsoli sifatida talqin etiladi. Lochin qanday balandda uchsa, inson ham shunday yuksaklikka intiladi. Qarg'alar esa hech qachon bu parvozni to'xtata olmaydi. Demak, shoir uchun lochin obrazi insonning ezgulikka intilishi va uning yovuzlik ustidan g'alabasining falsafiy timsolidir. Matnazar Abdulhakimning boshqa she'rlarida lochin timsoli inson ruhining parvozi sifatida talqin qilinadi: “Ruhim! O'zing baxt. O'zing lochin. Va o'zing – osmon...”. Ruh lochin kabi erkin, kuchli va yuksakdir. Shoirning falsafiy mushohadasiga ko'ra, inson ruhining haqiqiy parvozi – uning pokligi, halolligi va ma'naviy ulug'ligidadir. “Mendan o'zib borayotgan zot” she'rida lochin obrazi tulpor bilan yonma-yon qo'yiladi:

***“Mendan o‘zib borayotgan zot,
Qanotingni kergil yana keng.***

⁵ Matnazar Abdulhakim. Жавзо ташрифи.-Тошкент: Шарқ, 2008.- Б.44.

*Shahdamlik kasb etsin qadaming,
Bo'lgil tulpor, lochin bilan teng.
Uchsang oyoq, yelsang qanoting
Borsinlar charchashmay-tolishmay.
Lekin men ham, men ham iloyim,
Uchay sendan sira qolishmay*⁶

Bu satrlarda lochin osmonda erkin parvoznig, tulpor esa yerda kuch va tezlikning timsoli bo'lib, ikkalasi birgalikda insonning ikki qirrali imkoniyatini bildiradi. Shoir boshqalardan orqada qolmaslik, balki ularga hamnafas bo'lishni orzu qiladi. Demak, lochin obrazi insonning hamisha yuksalishga intilish, o'zgalardan ilhom olib, ularga tenglashish falsafasini ifodalaydi. Matnazar Abdulhakim she'riyatida lochin obrazi faqat erkinlik va orzular ramzi emas, balki jasorat, ozodlik va mustaqillik timsolidir. Lochinning parvozi hech bir kuchga bo'ysunmaslik, yuksaklikni zabt etish va o'z yo'lida qat'iyat bilan uchishni anglatadi. Shuning uchun ham shoirning falsafiy mushohadasida lochin obrazi insoniyat ruhining eng oliy darajadagi erkinligini ifodalovchi badiiy timsolga aylanadi. Matnazar Abdulhakim she'riyatida lochin obrazi insonning ruhiy va ma'naviy dunyosini ifodalovchi asosiy ramzlardan biridir. U orqali shoir orzu va ulug'likka intilish, erkinlik va jasorat, ezgulikning yovuzlik ustidan g'alabasi hamda ruhning abadiyat sari parvozi kabi falsafiy g'oyalarni ifodalaydi. Shunday qilib, lochin shoir poetik olamida nafaqat bir qushning obrazi, balki insoniyat ruhining eng oliy, erkin va yuksak timsoli sifatida badiiy-estetik yuksaklik kasb etadi. "Shuningdek, shoir o'z estetik idealini, romantik intilishlarini ko'pincha "bahor", "chiroq", "daraxt", "qush", "osmon" kabi poetik ramziy obrazlar bilan aloqadorlikda ifodalaydi"⁷. Matnazar Abdulhakim she'riyati o'zining obrazlilik darajasi, ramziy-majoziy talqinlar xilma-xilligi va falsafiy

⁶ Matnazar Abdulhakim. Javzo tashriphi.-Toshkent: Sharq, 2008.- B.50.

⁷ Abdullayev H. *Mangulikka muxtasar nazar (Matnazar Abdulhakim shaxsiyati va ijodiga chizgilar)*. – Urganch: 2018. - B.28.

mazmunning chuqurligi bilan ajralib turadi. Shoirning poetik tafakkuri asosan ramzlar, istioralar va metaforalarga asoslanadi. Shu bois uning ko'plab she'rlari o'zbek adabiyotida timsoliy ifodaning yangi bosqichini belgilaydi. Matnazar Abdulhakim o'ziga xos individual uslub egasi sifatida ramzlarning an'anaviy ma'nolarini yangi mazmun bilan boyitib, ularni hayot falsafasini ifodalovchi badiiy vositaga aylantira olgan.

Shoirning individual uslubi, avvalo, ramzlarni yangicha falsafiy mazmun bilan boyitish, an'anaviy obrazlarni umuminsoniy g'oyalarni ifodalash darajasiga ko'tarishida namoyon bo'ladi. Bu xususiyat uning ijodini zamonaviy o'zbek lirikasining eng yirik yutuqlaridan biri sifatida baholashga asos beradi. Matnazar Abdulhakim she'riyati falsafa va badiiyatning o'zaro uyg'unlashuvi jarayonida adabiy tafakkurni boyitib, zamonaviy o'zbek adabiyotida mushohadakorlikning yangi bosqichini belgilab berdi. Uning ijodida insoniylik, ruhiy poklanish va ezgulik g'oyalari markaziy o'rin tutib, bugungi o'quvchi uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan. Shu bois shoir lirikasini falsafiy mushohadakorlik va badiiy-estetik uyg'unlik nuqtayi nazaridan tadqiq etish o'zbek adabiyotshunosligida oldidagi muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev H. *Mangulikka muxtasar nazar (Matnazar Abdulhakim shaxsiyati va ijodiga chizgilar)*. – Urganch: 2018. - B.61
2. Abdulhakim M. *Javzo tashrifi*. – Toshkent: Sharq, 2008.
3. Zohidov H. *O'zbek mumtoz adabiyotida badiiy obraz va ramzlar*. – Toshkent: Fan, 1998.
4. G'afurov I. *Navoiy she'riyatida timsollar va ularning badiiy tahlili*. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
5. Quronov D. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

6. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. Тошкент. -Б.50.